

Ünite 6

- İran Coğrafyası
- İran'ın Prehistoryası
- Elam Uygarlığı
- Medler
- Persler
- Pers Uygarlığı

İRAN'IN TARİHİ COĞRAFYASI

İran, doğuda Afganistan ve Pakistan, Kuzeyde Azerbaycan ve Hazar Denizi, güneyde Basra Körfezi, batıda Irak ve Anadolu ile çevrilidir. Coğrafi konumu sebebiyle bölge, aynı Anadolu gibi göç yolları üzerinde bulunmaktadır. Kuzeyinde ve batısında yüksek dağların, ortasında ve güneyinde çöllerin yer aldığı İran bölgesi, eskiçağda Mezopotamya'yı Hindistan, Afganistan ve Orta Asya'ya bağlamaktaydı. Bu sebeple bölge, Neolitik dönemden itibaren (MÖ 6. bin) Dalma, Tepe Sialk, Tel-i Bakun gibi yerler, arkeologların keşiflerine göre, ilk çiftçi topluluklar tarafından iskân edilmişti.

İran'ın batısında bulunan Zagros dağları barındırdığı akarsularla bereketli vadilerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Zagrosların güneyi, doğrudan Mezopotamya'ya geçiş sağlar. Kuzeydeki Elbruz Dağları ve kuzeybatıdaki Kafkas Dağları, İran'a kuzeyden geçişi zorlaştırmaktadır. Elbruz Dağlarının güneyindeki Deşt-i Kavir Çölü ve İran platosunun doğusundaki Deşt-i Lut çölü, tarih boyunca göç yollarını belirleyen iki önemli unsur olmuştur. Deşt-i Kavir, Orta Asya'ya, Deşt-i Lut Hindistan'a doğru yapılan ticareti ve göçleri yönlendirmiştir.¹ Doğuda bulunan sıradağlar Hayber ve Bolan geçitleri ile Hindistan'a geçişi mümkün kılar.

İRAN'IN PREHİSTORYASI

İlk çiftçi topluluklar MÖ 6. binde İran'ın bugünkü Tahran yakınlarında ortaya çıkmıştır. Tepe Sialk'te yapılan kazılar, burada yaşayan halkın yerleşik düzene geçtiğini ortaya koymuştur. Yapılan kazılarda, ağaç dallarından yapılan kulübeler, topraktan yapılmış eşyalar, işlenmiş

kemikten yapılmış eşyalar ve deniz kabuklarının bulunması burada başlayan yaşamın kültürel olarak yüksek olduğunu göstermektedir.² MÖ 4. bine gelindiğinde evler ağaç dallarından kulübelerin yerine kerpiç ve tuğla kullanılarak yapılması yaygınlaşmıştır. Akik ve firuze gibi değerli taşların yanında bakır da işlenmeye başlanmıştır. Buradaki buluntular bölgede ticaretin çok erken dönemde başladığını göstermektedir.

MÖ 3. bine gelindiğinde İran'ın güneybatısında bugünkü Huzistan bölgesinde Akkadların yüksek ülke anlamında kullandığı *Elamtu* bölgesinde yeni bir kültür ortaya çıkmıştır. Kendine mahsus özellikler gösteren bu kültür, Mezopotamya ve Tepe Sialk kültürlerinden farklılıklar göstermektedir. Merkezleri Susa olan Elam kültürü, MÖ 2600'lere gelindiğinde Mezopotamya'nın güneyi ile oldukça yoğun ilişkiler geliştirmiştir. Yazı Elamlılar tarafından Sümerlerle neredeyse aynı zamanda kullanılmaya başlandı.³ Ancak bu yazı erken Elam tarihini aydınlatmamıza yetmemektedir. Arkeologların bulduğu Elamca yazılı metinlerin sayısı ve içerik olarak, onların en parlak olduğu dönemi yani MÖ 1300-1100'leri aydınlatmaktadır.

Uzmanlar Elam tarihini, MÖ 3. binden Sümer kent devletlerinin kuruluşuna kadar ProtoElam, MÖ 2100'lerden MÖ 1500'lere kadar Eski Elam, MÖ 1500'lerden 1000'lere kadar Orta Elam ve MÖ 1000'lerden MÖ 6. yüzyıla kadar ise Yeni Elam olarak adlandırmaktadır. Bu ayırımın sebebi hiç kuşkusuz onların Mezopotamya dünyasına dâhil olması ve aktif olarak yürüttükleri siyasi faaliyetlerle alakalıdır. Proto Elam döneminde başkenti Susa olan bir siyasi yapı oluşmuştur. Aynı zamanda bu siyasi yapı Mezopotamya ile askeri mücadeleye başlamışsa da kendi içinde hanedanlar mücadelesi de görülmektedir. Sümer kent devletleriyle başlayan savaşlar onları Mezopotamya dünyasına dâhil etmişti. Sümerlerden sonra bölgenin en güçlü krallığı olan Akkadlar, Elam bölgesini egemenlikleri altına almışlar ve bölge Akkadlı valiler tarafından yönetilmiştir. Bu bilgi Akkadca yazılmış metinlerle doğrulanmaktadır.

Eski Elam dönemi, tarihi kaynakların yetersizliği yüzünden ne yazık ki karanlıktır. Bu dönemde Elam devletinin Sümerlerin III. Ur hanedanlığını yıkan devletlerden biri olduğu bilinmektedir. MÖ 1450'lere gelindiğinde "*Susa ve Anşan Kralı*" unvanını taşıyan yeni bir hanedanlık başa geçmiştir. Arkeologlar, Anşan'ı bugünkü Fars eyaletinde bulunan Tell-i Malyan'a lokalize ettiler. Bu tarihte Elam sınırlarının Huzistan'dan Fars eyaletine kadar genişlediği görülmektedir.⁴ MÖ 1450 ile 1100 arası dönem Elam tarihinin doruk noktasını oluşturmaktadır. Bunun nedeni Mezopotamya'da meydana gelen siyasi çalkantılardır. Hititler, Hurri-Mitanni Devleti, Kassitler ve Assur gibi güçlerin birbiriyle mücadelesi Elam krallarına geniş fetihler yapma imkânı sunmuştur. Ele geçen yazılı belgelerin çokluğu, bu dönemde

hüküm sürmüş kralların kendi başarılarını kayda geçirmiş olmasından ileri gelmektedir. Kral Untaş-Napirişa körfezden Susa'ya kadar tek hâkim kişi olmayı başarmıştı. Kurduğu ve kendi adını verdiği kent olan Al Untaş-Napirişa'da (Çoge Zanbil) gösterişli bir kraliyet merkezi ve *ziggurat* yaptırmıştır. Ele geçen metinlerden öğrendiğimize göre kuzeydeki dağlarda bulunan madenler ve maden ticareti sebebiyle kralların ilerleme yönünün kuzeye doğru olduğu görülmektedir.

Elam devletinin en önemli krallarından biri Babil'i yağmalayan, Babil'deki Kassit yönetimine son veren ve buradaki eserleri alıp Susa'ya getiren Şutruk-Nahunte'dir. Şutruk-Nahunte aynı zamanda yeni bir hanedanlığın da kurucusudur. Oğlu Kudur-Nahunte döneminde Babil yağmalanmaya devam edilmiştir. Tanrı Marduk'a adanmış çık sayıda kült eşyası ve tanrıların heykelleri bu kral zamanında Susa'ya taşınmıştır. Babil kralı I. Nebukadnezar Elam ile girdiği savaşlarda Tanrı Marduk heykelini ülkesine geri getirmeyi başarmıştır. Mezopotamya'nın kuzeyinde Assur devletinin güçlenmesi Yeni Elam Devleti'nin sonunu getirmiştir. Assur egemenliğinden kurtulan küçük Elam Beylikleri, Zagros Dağları eteklerinde Perslere kadar varlıklarını devam ettirmiştir.⁵

ELAM UYGARLIĞI

Elam halkının etnik kökenleri ne yazık ki bilinmiyor. Sümerlerin Mezopotamya'ya sonradan gelmesi gibi Elamlıların da Huzistan ve Fars bölgesine sonradan geldiği tahmin edilmektedir. MÖ 2. binin başlarında İran bölgesine sızmaya başlayan Medler ve Persler'in konuştuğu Hint-Avrupa dili konuşmayan Elamlıların dilleri, bugün dünyada hiçbir akrabası olmayan bir dildir. Pers Kralı Dareios'un (MÖ 521-486) Behistun'da yazdırdığı üç dilli yazıt 1830'larda İngiliz Henry Rawlinson tarafından kopya edilerek çözülmüştür. Yazıt, Eski Persçe, Akkadca ve Elamca ile yazılmıştı. Metnin Elamca kısmında Akkadca çivi yazısı kullanılmıştır. Bu üç dilli yazıt, hem Elamcanın, hem de Akkadcanın çözülmesine yardımcı olmuştur. Buradan da anlaşıyor ki Elamca Pers Krallığı zamanında da yazışma dili olarak kullanılmaya devam edilmiştir.

Elam ülkesinde yönetim diğer Mezopotamya devletlerinden farklılık göstermektedir. Yönetim babadan oğla değil, abi-kardeş-oğul şeklinde el değiştirmektedir. En azından MÖ 2. binde böyle olduğu bilinmektedir.⁶ Proto Elam döneminde beylikler görülmektedir. Bu beyliklerin sonraki dönemde yok olduğunu söyleyebilecek bilgimiz bulunmamaktadır. Zaman zaman güçlenen beyler, tüm ülke üzerinde söz sahibi olmayı başarmıştır. Ancak Yeni Elam dönemi güçlü krallar dönemidir. Elam krallarının hükmettiği en geniş alan bu döneme rastlamaktadır.

Elam ülkesi güçlü krallar döneminde batıda Fırat ve Dicle nehirlerinden, doğuda Zagros dağlarının eteklerine, güneyde Basra Körfezi'nden, kuzeyde Luristan'a kadar uzanmıştır.

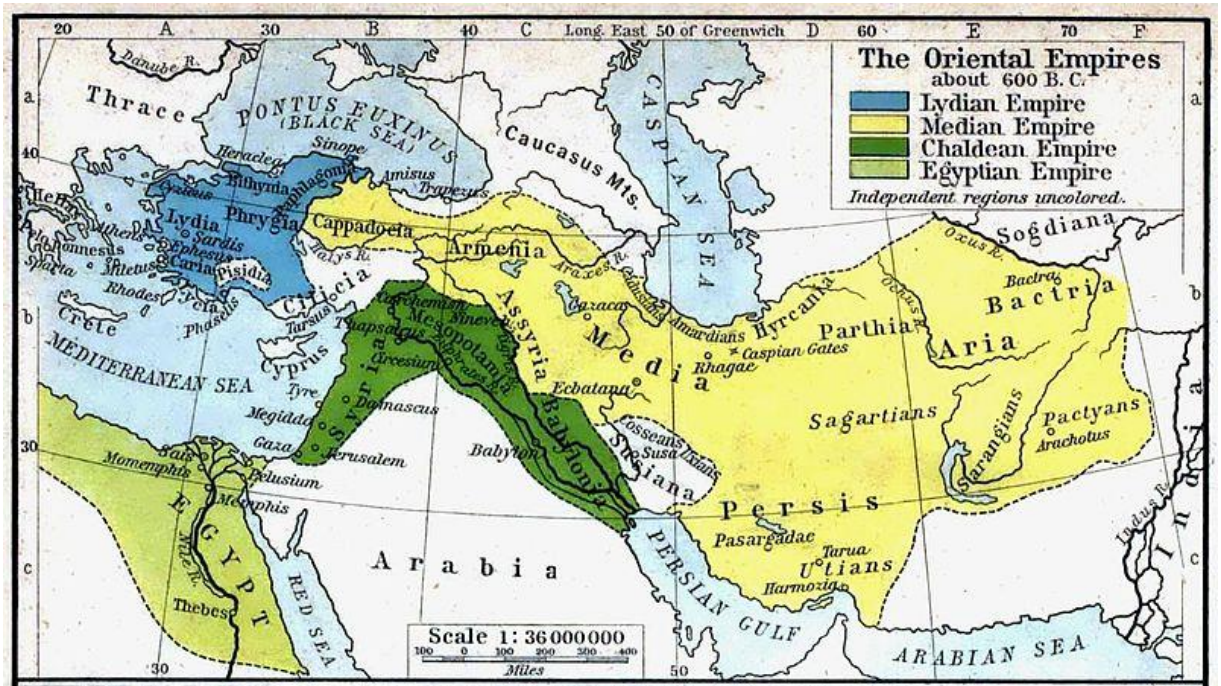
MEDLER

Medler, tarih sahnesine ilk kez Assur kralı III. Salmanassar'ın yıllıklarında ortaya çıkarlar (MÖ 850'ler). Ancak bu durum Medlerin daha önce burada olmadıkları anlamına gelmemelidir. MÖ. 2. bin yılın ilk çeyreğinde akrabaları olan Persler ile birlikte İran bölgesine girmişler ve burada göçebe bir yaşam sürmüşlerdir. Onların yoğun olarak yaşadıkları bölge Media olarak anılmıştır. Medlerin güneydeki Elam devleti ile nasıl bir siyasi ilişki içinde olduklarını bilmiyoruz. Ancak Elam devleti yıkıldıktan ve kuzyedeki Man Devleti ve Assur tahakkümünden kurtulduktan sonra Ekbatana (Hemedan) civarında MÖ 8. yüzyılda siyasi bir birlik oluşturdıklarını görüyoruz. Herodotos'a göre Medler kabileler halinde yaşamıştır. Bu kabileleri birleştiren Deiokes isimli bir Med beyidir. "*Deiokes'in hükmü altında toplananlar yalnız Media ahalisiydi; Medler çeşitli boylardan oluşmuştu: Buslar, Paretakenler, Strukhatlar, Arizantlar, Budiler, ve Maglar.*"⁷

Deiokes'ten sonra Med boylarının başına oğlu Phraortes (MÖ 647-625) ve sonra Kyaksares'in (MÖ 625-585) geçtiği bilinmektedir. Elimizdeki bilgiler genellikle Medlerden değil, bölgenin diğer halkları olan Assur ve Babil kaynakları ile Yunan kaynaklarından gelmektedir. Siyasi olarak bu dönem genellikle toparlanma dönemi olarak bilinir. Kyaksares, Kimmerleri geri

püskürterek devletinin Urartu ve Frigler gibi dağılmasını önlemiştir. Babil kralı ile birleşerek Assur Devleti'nin (MÖ 612 Ninive'nin tahrip edilmesi ve halkının öldürülmesi) ortadan kaldırılmasında önemli rol oynamıştır. Assur'un tarih sahnesinden çekilmesiyle her ne kadar Assur topraklarının çoğu Babilliler tarafından ele geçirilse de Medler İran'ın büyük bir bölümünü, Doğu Anadolu'da Urartu topraklarını ele geçirmiştir. Sınırlarını Kızılırmak'a kadar genişleten Medler, Lidya devleti ile sınır komşusu olmuştur. Med kralı Kyaksares, MÖ 585'te Lidya kralı Alyattes ile yaptığı savaşta meydana gelen güneş tutulması iki ülkenin sınırlarının Halys (Kızılırmak) olarak kalmasına neden olmuştur. Güneş tutulmasını tanrıların bir ikazı olarak gören iki kral, evlilikler yoluyla iki devlet arasında barışı tesis etmiştir.

Kyaksares'ten sonra Med tahtına oğlu Astyages (MÖ 585-550) geçmiştir. O, ülkesinin topraklarını Babillilerin zayıflamasından istifade ederek daha da genişletmiştir. Aynı zamanda kralın, iç siyasette, güçlenen Perslere karşı bir takım politikalar yürüttüğü bilinmektedir. Ne var ki Persli olan damadı II. Kyros'un kendisine karşı başlattığı isyanı bastıramamış ve Med boyları Perslerin hâkimiyeti altına girmiştir.

PERSLER

Hint-Avrupalı bir kavim olan Persler, Medlerle aynı zamanda İran bölgesine girdiler. Persler, Hint-Avrupalıların Aryan kolundandı. Ancak ne yazık ki onların tarihi kayıtlarda ilk kez görüldüğü MÖ 9. yüzyıla kadar olan yaklaşık 400 yıllık tarihleri karanlıktır. Assur Kralı III. Salmanassar'ın yıllıklarında onların yaşadığı yere *Pursua* (Yunanca *Persis*) denmektedir. İran

bölgesine girdiklerinde ilk kez Urmiye Gölü'nün batısında bulundular, daha sonra Zagros Dağları eteklerinde Pasargad (Anşan) merkez olmak üzere siyasi birlik kurdular. Herodotos, Medler gibi Perslerin de boylara ayrıldığını bildirmektedir. *“Persler çeşitli boylardan oluşmuştur. Kyros bunların içinden bazılarını bir araya getirmiş ve Medlere karşı ayaklandırmıştır. Bunlar, geriye kalan bütün öbür Perslerin de bağlı oldukları boylardır. Demek istediğim Pasargadlar, Maraphlar, Masapilerdir. Pasargadlar en soylu olanlardır. Perslerden gelen krallar bu boyun kollarından birisi olan Akhaimenidlerden çıkmıştır. Öbür Persler, Panthialılar, Darusialılar, Germanilerdir. Hepsi de daha öncekiler gibi çiftçidirler. Daolar, Mardiler, Dropiler ve Sagartlar ise çobandır.”*⁸

Persler ilk kez efsanevi bir kişilik olan Akhaimenes'in idaresi altında birleştiler. Bu sebeple Perslere kurucu atadan dolayı Akhaimenesler/Akhaimenidler dendi. Ancak bahsi geçen atanın ismi dönemin Assur ve Babil kayıtlarında geçmemektedir. Kaynaklarda ilk ismi geçen kişi Teispes'tir. II. Kyros bir yazıtında kendisini *“Büyük Kral, Anşan Kralı, Teispes'in soyundan”* geldiğini belirtmektedir.⁹ Teispes, Med krallarının Kimmerler ile uğraşmasını fırsat bilerek Anşan'da krallığını ilan etti. Ancak Kimmer tehlikesini savuşturan Med kralı Kyaksares, Teispes'in üzerine yürüdü ve onu bağımlı bir kral haline getirdi. Teispes'in halefleri I. Kyros (MÖ 640-600) ve I. Kambyses (MÖ 600-559) Med kralına bağımlı olarak yaşamaya devam ettiler. Med kralı Astyages, büyüyen Pers tehlikesine karşı bir önlem olmak üzere evlilikler yoluyla üstünlüğünü korumaya çalıştı. Kızı Mandane'yi I. Kambyses ile evlendirdi. Herodotos bu evliliği ve Kyros'un başına gelenleri oldukça dramatik bir şekilde anlatmaktadır.

Persleri siyasi olarak bağımsızlığa kavuşturacak kişi Mandane ile Kambyses çiftinden doğdu. Ona bir Persli adı vererek Kyros dediler. Kyros, dedesi Med Kralı Astyages'e karşı büyük bir isyan başlattı ve kaynakların zalim olarak nitelediği Astyages'in ordusunun Perslerin safına geçmesiyle isyan kısa sürede başarıya ulaştı. Böylelikle Med Krallığı tarih sahnesinden silinirken kısa sürede dünya gücü olacak Pers Krallığı kuruldu. II. Kyros'un bu başarısı Babil kralı Nabonidos'un yıllıklarında zikredilmektedir.

Med krallığının yerine kurulan Pers Krallığı, Medlerin Doğu Anadolu'daki ve İran yaylasındaki topraklarının yeni sahibi oldu. Kendi boyunun adını verdiği Pasargadae isimli bir kent kurdu. II. Kyros, Pers tahtına oturduğunda Lidya Krallığı ile bir savaş patlak verdi. Lidya kralı Kroisos, Medler ile Lidya krallığının arasında kurulan akrabalık dolayısıyla (Lidya kralı Kroisos kızı Arsenis'i Med kralı Astyages ile evlendirmişti) yıkılan Med krallığında hakkı

olduğunu düşünmekteydi.¹⁰ Bu sebeple Herodotos'un aktardığına göre kehanet merkezlerine elçiler gönderdi ve tanrıların bu konudaki fikrini sordu. Herodotos'a göre tanrının mesajını getiren elçiler "*Kroisos'a şunu bildirdiler, eğer Perslerle savaşa girerse büyük bir imparatorluğu devirecektir.*" demişlerdi. Son kez Delphoi'ye elçiler gönderen Kroisos, kehanet merkezinden gelen cevaba çok sevinmişti. Mesajda "*Lidya tahtına bir katırın geçeceğinden*" bahsedilmekteydi. Kroisos bu kehaneti de olumlu yorumladı, Yunanlılardan topladığı ücretli askerlerle Pers Krallığına savaş açtı. İki ordu MÖ 547-546'da eski adı *Pteria* olan bugün Kerkenes Dağı civarında savaş başladı. Kışın yaklaşması ile savaşa ara verildi ve Kroisos ordusunu toplayıp başkent Sardeis'e döndü ve ücretli askerleri terhis etti. Kış yaklaştığında savaşa ara verilmesi bir eskiçağ geleneğiydi ancak Kyros bu geleneği dikkate almadı ve ordusuyla Lidya krallığına saldırdı. Lidya kralı askerlerini terhis ettiği için Kyros'un ordusuna 14 gün dayanabildi. Böylelikle kehanet gerçekleşmiş; büyük bir imparatorluk yıkılmıştı. Ancak Lidya kralı yıkılacak krallığın Pers krallığı olacağını sanmıştı. Bu hatayı her şeyini kaybederek ödedi.

II. Kyros, Sardeis'i ele geçirdikten sonra civar kentlerden gelen elçileri kabul etti ve onların egemenliklerine dokunmadı. Paktyas isimli bir Lidyalıyı Sardeis'teki hazineyi Pers başkentine getirmekle görevlendirdi. Generallerinden birini Karia'ya gönderdi ve Karia Pers egemenliğine girdi. Geri dönüş yolunda Frigya ve Kapadokya bölgeleri de Pers egemenliğini tanımak zorunda kaldı. Kyros dönüş yolunda Paktyas'ın topladığı hazineyle kendisine isyan ettiği haberini aldı. Generali Mazares'i sorunu çözmesi için Sardeis'e geri gönderdi. Paktyas'ın isyanına destek veren İonia ve Aiolis kentleri Pers hakimiyetini tanımak zorunda kaldı. Mazares'in ölümüyle yerine gelen Harpagos, tüm Ege ve Akdeniz kıyı kentlerini Per hakimiyetine soktu.

II. Kyros, (Kaynaklarda Büyük Keyhüsrev olarak da geçer) bir müddet Kapadokya'da bekledi ve sonra ülkesine döndü. Kyros'un Med başkenti Ekbatana'yı ele geçirmesi ve Babil'in kuzeyindeki toprakların yeni sahibi olması Babil (Keldani) devletini endişelendirmekteydi. Ancak Babil'de yaşanan bazı sorunlar sebebiyle iki devlet bir süre karşılaşmadılar. Kral, Lidya seferinin dönüşünden sonra İran'ın doğusuna bir sefer düzenledi. Hazar Denizi ve İndus Nehri'ne kadar ilerledi. Bugünkü Türkistan bölgesi olan Baktria ele geçirildi. Ele geçirilen yerlerde yeni kentler kuruldu. Ülkesinin kuzeyinde yaşayan İskitlerle savaştı. Babil seferi için tekrar geri döndü. Babil Kyros'a göre dünyanın en büyük kentiydi. Kültürel ve ekonomik zenginlikleri çoktu. II. Kyros MÖ 539'da Babil'e saldırdı. Ülkedeki Yahudilerin ve

muhaliflerin kendisine katılmasıyla zafer kısa sürede geldi. Babil, Pers imparatorluğunun kültür başkenti olarak kalmaya devam etti.

Babil seferinden sonra Kyros'un tekrar doğuya döndüğü bilinmektedir. İndus nehrine ve Sogdiana'ya kadar (bugünkü Özbekistan ve Tacikistan) ilerlemiş ve buralarda kaleler yaptırmıştır.¹¹ Göçebe İskit boylarının meydana getirdiği huzursuzluğa son vermek için İskit seferine çıktı. İskit boylarından Massagetlerle yaptığı savaşta yenildi ve hayatını kaybetti (MÖ 529). Herodotos'a göre Kyros 29 yıl tahtta kalmıştı

II. Kyros'un ölümünden sonra yerine oğlu Kambyzes geçti. Kambyzes, Kyros tarafından başlatılamayan Mısır seferinin hazırlıklarını tamamlamak için gemiler inşa ettirdi. Suriye bölgesinden Mısır'a doğru ilerledi ve MÖ 525'te Mısır'ı fethetti. Mısır ülkesinin sahibinin Persler olması civardaki Libya kabilelerinin gözünü korkutmuştur. Libya kabileleri hemen Kambyzes'e bağlılıklarını sundular. Mısır'ın güneyine doğru bir müddet daha ilerleyen Kambyzes, burada yönetimini tesis ettikten sonra geri dönerken Suriye'de öldü (MÖ 522). Yerine kardeşi Bardiya'nın geçmesi gerekirken bir saray darbesiyle kral adayı öldürüldü. Darbecilerden biri olan Hystaspes'in oğlu Dareios Pers tahtına geçti.

I. Dareios, (MÖ 522-486) tahta geçtikten sonra Gaumata isimli bir taht iddiacısının isyanıyla uğraştı. Gaumata'nın öldürülmesiyle isyan bastırıldı ancak Dareios'un iktidarına karşı ülkesinin pek çok yerinde isyanlar çıktı. Dareios'un bu isyanları bastırması 7 yılını aldı ve bu 7 yılda 17 savaş yaptı. Kendine başkent olması için Persepolis (Parsa) kentini kurdu. Güttüğü hoşgörü politikasıyla iç savaştan galip çıkmayı başardı ve yönünü huzursuzluk çıkaran İskitlere çevirdi. Önce imparatorluğun doğusuna daha sonra batısına sefer düzenledi. Karadeniz'in kuzeyinde bulunan İskitlerle mücadele etmek için İstanbul boğazına gemilerden bir köprü yaptırdı ve ordusunu Trakya'ya geçirdi. Bir köprü de Tuna Nehri üzerine yaptırdı. Yaklaşık 2 ay Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda İskitlerle mücadele etmek için onları aradı ancak bulmadan geri döndü (MÖ 513-2). Dareios'un İskit seferinin Persler açısından büyük bir önemi oldu. Pers hakimiyeti Tuna Nehri'ne kadar genişledi. Ege Denizi'ndeki bazı adalar da Pers hakimiyeti altına girdi. Ancak bu genişleme bir süre sonra Batı Anadolu'nun Yunan kentlerinde bir isyanın çıkmasına neden olacaktır.

İONİA İSYANI

İonia isyanı MÖ 499'da Miletos'ta patlak verdi. Miletos Persler tarafından özgür bırakılmış bir kentti ve Batı Anadolu'nun en zengin kentlerinden biriydi. Kenti yöneten tiran Histiaios,

Perslerin müttefiki idi ve İskit seferinde Dareios'a oldukça fazla hizmeti olmuştu. Bu sadakatinden dolayı Dareios başkenti Susa'ya dönerken yanında danışmanı olarak onu da götürdü. Kentin yönetimi Histiaios'un yeğeni Aristagoras'a bırakıldı. Aristagoras, Naksos adasındaki iktidar değişiminden yararlanarak burayı Persler adına alma girişimde bulundu. Ancak ada ele geçirilemedi. Başarısızlığın faturasının kendisine kesileceğini anlayınca Yunan kentlerinden yardım istedi ve Perslere karşı büyük bir isyan başlattı. İsyan Yunan anakarasından Atina ve Eretria'da destek verdi. Yunan kentlerinin isyana destek vermesinin altında çeşitli sebepler yatmaktadır. Bunlardan ilki halkın kendi iktidarını kendi eline alma isteği idi. Zira Persler Yunan kentlerinin başına tiranlar atamıştı. İkinci ve önemli sebep ise kentlerin Pers kralına ödemek zorunda olduğu ağır vergilerdi.

İsyan kısa sürede taraftar buldu. Aristagoras önderliğinde toplanan isyancılar Perslerin satraplık merkezi Sardeis'e hareket etiler ve kenti yakıp, yıkıp yağmaladılar. Propontis kıyısındaki kentler İonlar tarafından ele geçirildi. Kapadokya'da bulunan Pers ordusu Sardeis'e yardıma geldi ve isyancıları takip etti. Ephesos'ta yapılan savaşta İonialılar ağır bir yenilgi aldılar. İsyanın tamamen bastırıldığı MÖ 494 yılına kadar isyana destek veren kentlerin ahalisinin çoğu Persler tarafından öldürüldü, sağ kalanlar diğer yerlere sürgüne yollandı. Batı Anadolu kentlerinin cezalandırılmasından sonra sıra Atina ve Eretria'ya geldi.

I. Dareios'un Yunanistan seferi Yunanistan'a elçilerin gönderilmesiyle başladı. Elçiler, kral adına toprak ve su istediler. Bu Pers hâkimiyetini tanıyın anlamına gelmekteydi. Bazı kentler bu isteğe olumlu yanıt verirken Atina'nın da içinde bulunduğu bazı kent devletleri teklifi reddettiler. Bu, Perslerin Yunanistan seferi için hazırlıkların başlamasına neden oldu. Ordu, Datis ve Artaphernes komutasında Kilikya üzerinden Batı Anadolu'ya geldi. Ege denizindeki adaların bazıları Persler tarafından ele geçirildi. Euboea (Eğriboz) kenti olan Eretria Persler tarafından ele geçirildi. Kent yakılıp yıkıldı; halkı köleleştirildi. Pers ordusu ilerlemesine devam etti. Atina'nın 30 km kuzeydoğusunda bulunan Marathon Ovası'nda yaklaşık 15 bin Pers askerine karşılık 10 bin Yunan askeri MÖ 490'da karşılaştı. Savaş Yunan kent devletlerinin galibiyetiyle sonuçlandı. Bu galibiyette Atinalı Miltiades'in payı büyük oldu. Atina, bu savaştan sonra Yunan kent devletleri içinde öne çıkmaya başladı. Yunanlılar bu galibiyeti barbarlara karşı kazanılmış bir özgürlük savaşı olarak görmeye başladılar. Dareios, Yunan yenilgisinden elbette müteessir olmuştu ancak Yunanistan'a ikinci bir sefer yapmaya ömrü yetmedi.

Dareios'tan sonra Pers tahtına oğlu Kserkses geçti (MÖ 486). Kserkses tahta geçtiğinde Babil'de Mısır'da çıkan isyanlar ile uğraştı. Bir taraftan da Yunanistan seferi için hazırlıklara başlandı. Fenikeliler ve Mısırlılar donanma kurmakla görevlendirildi. Orduya bizzat büyük kral Kserkses komuta edecekti. Ordu Kapadokya'da toplandı ve Sardeis'e geldi. Çanakkale boğazının üzerine kurulan gemilerden yapılmış köprü ile ordu Trakya'ya geçirildi. Makedonya'nın güneyinden Yunanistan'a girildi. Yunan donanmasına karşı başarısız bir savaş verildi. Thermopylai geçidinde Spartalı Leonidas ve 300 Sparta askerinin efsanevi mücadelesi gerçekleşti. Ephialtes isimli bir Yunanlının geçidi aşmayı mümkün kılan yolu göstermesi ile Pers ordusu Atina'ya kadar ilerledi. 150 bin kişilik Pers ordusuna karşılık Yunanlılar 10 bin civarındaydı. MÖ 480'de meydana gelen bu savaşta Atina yakılıp yıkıldı. Yunan *strategos'u* Temistokles'in planı çerçevesinde halk Salamis adasına kaçmıştı. Kaçanları takip edern Pers donanması Salamis Körfezinde karşı karşıya geldi. Yunan gemileri ve Pers donanmasının Salamis Koyu'nda yaptıkları savaşı Pers gemilerinin hareket edememesi (çünkü körfez dardı ve gemiler çok büyüktü) sebebiyle Yunanlılar kazandı (MÖ 28 Eylül 480). Kserkses, Mardonios komutasında bir orduyu Yunanistan'da bırakarak Ege Denizi üzerinden Anadolu'ya geçti. Mardonios'un kuvvetleri, MÖ 479'da Platai Ovası'nda Sparta-Atina birleşik ordusuna karşı yeni bir savaş yaptı ancak bu savaş da Yunanlılar tarafından kazanıldı.

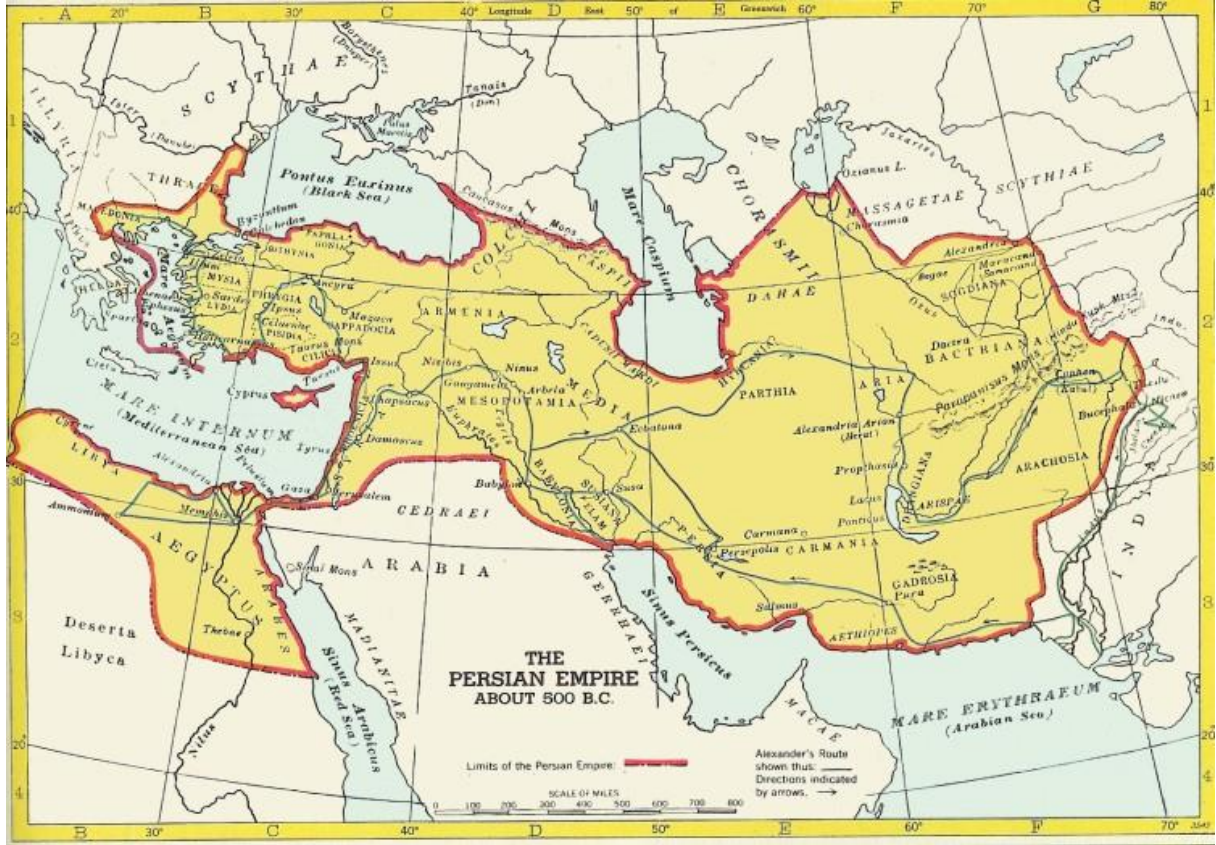
Pers Yunan Savaşlarının bundan sonraki sahnesi Batı Anadolu kıyıları olmuştur. Mykale (Samsun Dağı) Savaşı'nda Pers donanması yakıldı, Tigranes komutasındaki Pers ordusunun çoğu öldürüldü. Batı Anadolu'nun Yunan kent devletleri Pers boyunduruğundan kurtulmak için birlikte hareket ettiler ve Pers boyunduruğundan kurtuldular. Persler ile Yunanlılar arasındaki Savaş MÖ 449 yılında imzalanan Kallias Barışı'na kadar devam etti. Kallias Barışına göre, Batı Anadolu Yunan kent devletlerinin bağımsızlıkları Persler tarafından da kabul edilmiş oldu. Ayrıca Ege Denizi Pers donanmasına kapatıldı. Yaklaşık yarım yüzyıl süren Pers Yunan Savaşları sonraki dönem Yunanlıları tarafından da hep hatırlandı. Bu Yunan zaferi barbarlara karşı kazanılmış ve "üstün konumdaki medeniyet" korunmuş oldu. Bu savaşların Yunanlılar için başka bir önemi de Hellen Birliği fikrinin ilk defa hayata geçirilmesidir.

Kserkses, MÖ 465'te bir saray darbesi ile öldürüldü. Yerine kardeşi Artakserkses geçti (MÖ 465-423). Artakserkses, Yunanlılara karşı alınan yenilgiler sonucunda Mısır'da ve Suriye bölgesinde çıkan isyanlarla uğraştı. Bu isyanları en az zararla atlatmak için (Yunanlılar Mısır'a isyan çıkan yerlere yardım etmekteydiler) Yunanlılarla Kalias barışını yaptı.

Yunanlılar arasında başlayan savaşlarda bölgedeki çıkarlarını korumak için bazen Sparta'ya, bazen de Atina'ya yardım ederek onları kendinden uzak tuttu. Yahudiler, Artakserkses döneminde oldukça özgür bir yaşam sürdürdüler. Kral MÖ 424/423 kışında Babil'de öldü. Yerine II. Dareios ismini alan gayrimeşru çocuğu Okhos geçti. Okhos'un tahta çıkmasına Artakserkses'in meşru olan çocukları itiraz ettiler ve iç savaş birkaç ay devam etti. II. Dareios, (MÖ 423-405) Hazar Denizi'nin kuzeyindeki Kudusilerle mücadele etti. Atina'nın Sparta karşısında zayıf düşmesi üzerine oğlu II. Kyros'u Batı Anadolu'ya gönderdi. Kralın MÖ 405'te ölmesi üzerine tahta diğer oğlu II. Artakserkses geçti (MÖ 405-359). Batı Anadolu'da bulunan kardeşi II. Kyros bu duruma isyan etti ve Yunanlılar arasından topladığı paralı askerlerle kardeşine karşı bir isyan başlattı. Hareketinin gizli kalması için topladığı askerlerine Psidialılara karşı savaşacaklarını söyledi. Ordu harekete geçtiğinde İonia satrabı Artaphernes, durumdan kuşkulandı ve Kral II. Artakserkses'e II. Kyros'un isyan haberini yetiştirdi. Böylelikle II. Kyros'un ani bir saldırı planı boşa çıktı. İsyanın hazırlıklarını, ordunun yürüyüş güzergâhını bizzat bu sefere katılan Ksenophon'un *Anabasis* isimli eserinden (Kitap Türkçeye Onbinlerin Dönüşü olarak çevrildi) öğreniyoruz. MÖ 401 yılında Pers kralı ve isyancı kardeşi arasında yapılan Kynaksa Muharebesi'ni kral II. Artakserkses kazandı. Pers ordusunun Batı Anadolu'daki mücadelesi MÖ 386'da yapılan *Antialkidas/Kral Barışı*'na kadar devam etmiştir. Kral son günlerinde satrapların kendisine karşı başlatmış oldukları isyanlar ile uğraştı.

II. Artakserkses'in ölümü üzerine yerine III. Artakserkses adını alan oğlu Okhos geçti (MÖ 359-338). Onun krallığı döneminde Mısır tekrar Pers hakimiyetine girdi. Fenike kentlerinde başlayan isyan bastırıldı. Aynı şekilde selefi döneminde başlayan satrap isyanları Batı Anadolu'daki kent devletleri ile mücadeleyi zorunlu kıldı. Sarayda Bagoas isimli bir hadımağasının başlattığı isyan başarılı oldu ve kral ve kraliyet ailesinden pek çok kişi bu isyanda öldürüldü. Bagoas, isyanda sağ kalan kralın tek oğlunu IV. Artakserkses olarak tahta çıkarıldı (MÖ 338-336). Ancak o da kısa sürede öldürüldü. Yenine Artaşata isimli yine kraliyet ailesinden bir fert tahta çıktı. O kendine III. Dareios ismini verdi. III. Dareios (MÖ 336-330) Pers Akhamenid İmparatorluğunun son kralıdır. III. Dareios, MÖ 334 yılından itibaren Büyük İskender'in ilerlemesini durdurmakla uğraşmıştır. Onun şanssızlığı karşısındakinin dünyanın en büyük komutanlarından biri olmasıdır. MÖ 333 yılında İssos'ta, 331'de Gaugemala Savaşı'nda iki kral karşılaştı. Kazanan İskender'in ordusu oldu. III. Dareios, Bessos isimli bir generali tarafından MÖ 330'da öldürüldü.

MÖ 550'den MÖ 330 yılına kadar geçen 220 yılda Pers İmparatorluğu dünyada o güne kadar hiçbir devletin ulaşamadığı sınırlara ulaştı. Tuna'dan Tacikistan'a, Karadeniz'den Sudan'a kadar büyük bir imparatorluk kurdular. O tarihe kadar Anadolu'nun tamamında tek elden yönetilen bir siyasi varlık vücuda getirilmemişti. Aynı şekilde Mezopotamya, Levant ve Mısır da tek bir imparatorluğun parçası olmamıştı.

PERS UYGARLIĞI

Persler komşuları tarafından adlandırılan *Aryanam* (Arilerin ülkesi= Farsça İran) ülkesinde yaşadılar. Onlar, Hint-Avrupalı bir kavimdir ve kendi krallıklarını kurana kadar boylar halinde yaşamıştır. II. Kyros'un Med boyunduruğundan kurtularak bağımsızlığını ilan etmesi ile 220 yıl sürecek Pers İmparatorluğu tarih sahnesine çıkmıştır.

Pers İmparatorluğu'nda kral mutlak hakim olandır. I. Dareios, Nakş-i Rüstem'deki mezarında bulunan yazıtında kendisini, dolayısıyla Pers krallarını şöyle tanımlamaktadır. *“Ben kralların kralı, her türlü insanları barındıran ülkelerin kralı, bu uçsuz bucaksız yeryüzünün kralı, bir Ahamenid, bir Pers, bir Pers oğlu, Aryan soyundan gelen bir Aryan, Hyspastes'in oğlu yüce kral Dareios.*

Kral Dareios şöyle diyor: Ahuramazda'nın inayetiyle Pers ülkesi dışında ele geçirdiğim ülkeler bunlar; onlara hükmettim; bana haraç getirdiler; kanunum onları bağladı; Media, Elam, Parthia, Aria, Baktria, Sogdiana, Harezmi, Drangiana, Sattagydia, Kandahar, Hindistan, hauma (sarhoş eden ayin içkisi) içen İskitler, sivri tepeli şapka giyen İskitler, Babil, Assur, Arabistan, Mısır, Ermenistan, Kapadokya, Sardeis, İonia, deniz aşırı yaşayan İskitler, Trakya, petatos (bir tür şapka) giyen İskitler, Libyalılar, Ethiopialılar, Maka insanları, Karialılar.

Kral Dareios şöyle diyor: Ahuramazda bu yeryüzünün keşmekeş halini görünce onu bana başışladı, beni kral yaptı; ben kralım. Ahuramazda'nın inayetiyle onu yatıştırdım; onlara söylediklerimi arzu ettiğim gibi yerine getirdiler....”¹²

Metinden de anlaşılacağı üzere büyük kral son sözü söyleyendi ve emirlerine mutlak itaati beklemekteydi. Krala yardımcı olan Pers soyluları da bulunmaktaydı. Bu soylular bazen kralın en yakınında ona hizmet ederler, bazen de satraplıklara satrap olarak atanır ve kral adına o bölgeyi yönetirdi. Pers tahtına çıkmak için I. Dareios'tan sonra Akhamenes soyundan gelmek gerekmekteydi. Kralın birden çok eşi olabilirdi (örneğin I. Dareios'un 6 karısı vardı). Doğan çocuklar diğer Pers soylularının çocuklarıyla beraber *magus* adı verilen “en bilge adamlar” tarafından eğitilirdi. Kral varisini belirleme hakkına sahipti. Bu çocuklarından herhangi biri olabilirdi. Bunun nedenini bilmiyoruz ancak annenin soyuna dikkat edildiği şeklinde yorumlar vardır.

Pers İmparatorluğu satraplık denen eyalet sistemiyle yönetilmişti. Herodotos Perslerin ülkeyi 20 satraplık bölgesine ayırdığını söylemesine rağmen bu sayı 25'in üzerindedir. Kralın güvenini kazanmış Pers soyluları vali olarak merkezden atanırdı. Küçük satraplıklarda bazen yerel yöneticiler de satrap olarak atanabilirdi. Satraptan beklenen kralın gücünü bulunduğu yerde gösterilmesi ve vergilerin düzenli olarak toplanıp merkeze iletilmesiydi. Satraba yardımcı olmak üzere memurlar tayin edilirdi. Bu memurların bazen merkezden geldiği gibi bazen de yerel yöneticilerden seçilirdi. Başlangıçta her satraplık merkezi örneğin Lidya'da Sardeis, Media'da Ekbatana, Mısır'da Memphis gibi eski bir kraliyet başkentiydi. Ancak bunlara yenileri eklendi. Anadolu'da başkenti Sardeis olan Sparda, İonia (Persçe Yauna), başkenti Daskyleion (Ergili) olan Hellespontos satraplığı, başkenti Tarsus olan Kilikia satraplığı, Armenia satraplığı ve Doğu Karadeniz satraplığı bulunmaktaydı.

Eyaletlerdeki Pers yönetimi yerel halkın diline, dinine, kültürüne karışmaz, ondan sadece kralın büyüklüğünü tanımasını, vergisini vermesini beklerdi. Bu anlamda Pers İmparatorluğu

bir imparatorluk olma bilincine erişmişti. Farklı diller konuşan, farklı kültürleri olan, farklı tanrılara tapan, farklı ülkelerin farklı insanlarını bir arada tutmak için hoşgörülü bir yönetim sergilediler.

Krallar tarafından belirlenen eyaletlerin denetimin yapmak için Persler tarafından yollar da yapılmıştı. Bu yollardan en ünlüsü başkent Susa ile Sardeis arasında olandı. Herodotos'a göre bir ulak bir günlük aralarla kurulan istasyonlar sayesinde bu yolun 90 günde aşıldığını bildirmektedir. Bu yolların yapılmasının bir diğer amacı da haberleşmeyi sağlamaktı. Ulağın görevi aldığı postayı en kısa sürede götürülecek yere teslim etmesiydi. Satraplardan bu yolların güvenliğinin sağlanması beklenirdi. İyi örgütlenmiş yol ağı ticaretin gelişmesine neden olmuştu. I. Dareios'tan itibaren Pers imparatorluğunun her yerinde kullanılan *Dareikos* isimli para tedavüle sokuldu.

MÖ 7. yüzyılda İran'da dini bir devrim gerçekleşti. Zerdüş (Yunancası Zoroastres) adında biri (bunun bir peygamber olduğunu iddia edenler de vardır) *Avesta* isimli din kitabında Gatha denilen ilahileri derlemiştir. Zerdüşlük dininde Ahuramazda ve Ehrimen kavramları bulunmaktadır. Yukarıda I. Dareios'ın yazıtında görüldüğü gibi tanrıyı, iyiyi, doğruyu temsil ederken; Ehrimen kötülüğü temsil etmektedir. Bazı bilim adamları Ahuramazda'yı tek tanrı inancının tanrısı olarak belirtirken, bazı bilim adamları da Ahuramazda ve Ehrimen'in düalist bir yapı oluşturduğundan bahsetmektedir. Bilindiği kadarıyla Persler, Ahuramazda için heykel ve tapınak yapmazlardı. Kutsal ateşin yakıldığı bir sunak yapılırdı ve bu ateş hiç söndürülmezdi. Sadece kral öldüğünde söndürülür ve yeni kral başa geçtiğinde yeniden yakılırdı.¹³

DİPNOTLAR VE KAYNAKÇA

¹ Hasan Bahar, Eskiçağ Uygarlıkları, Kömen Yayınları, s. 295

² İsmail Güven, Uygarlık Tarihi, s. 197

³ Amelie Kuhrt, Eskiçağ'da Yakındoğu I, İş Bankası Kültür Yayınları, s. 481

⁴ Kuhrt, a.g.e., s. 483

⁵ Kuhrt, a.g.e., s. 490

⁶ Kuhrt, a.g.e., s. 491

⁷ Herodotos, I, 93 vd

⁸ Herodotos, I, 125

⁹ Mehmet Ali Kaya, Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları II, İlyayayınevi, s. 18

¹⁰ Kaya, a.g.e., s. 22

¹¹ Bazı kaynaklarda bu seferin Babil seferi öncesinde olduğu aktarılmaktadır. Bu kronolojik sıkıntının nedeni kaynakların yetersizliğidir.

¹² Kuhrt, a.g.e., s. 395

¹³ Kuhrt, a.g.e., s. 404